

Türk Yahudiler: Kırım Karâîleri

Durmuş ARIK

ABSTRACT

Turkish Jews: Crimean Karaites

At present, due to historical and geographical circumstances, other religions spread among Turks who are mostly Muslim. Judaism, in which religious and ethnical identity became identical after having acquired a national character in time, became, as well, one of the religions recognized by some Turkish groups. Khazars constitute the main example of Jewish Turkish people known in the history. However, they have adopted the religious sect called "Karaism", which emerged from Judaism, and sustained their ethnical character along with their new religious beliefs. Despite the fact that their numbers are low today, Crimean Karaites have been partly seen as successors of Khazar culture and Khazars, and moreover, the traces of Turkish culture have been maintained in their lives. A research on religious beliefs and ethnical characters of Crimean Karaites is attributed crucial importance in point of Turkish religious and cultural history. In this article, in addition to Karaism, the ethnical characters, beliefs, ceremonies, traditions and characteristics which they inherited from Turkish culture, of Crimean Karaites will be discussed.

KEYWORDS: *Turks, Judaism, Jews, Khazars, Karaism, Karaites, Crimea.*

1. Giriş

Çoğunluğu Müslüman olan Türkler arasında tarihi ve coğrafi şartlara bağlı olarak başka dinler de yayılmıştır. Zaman içinde milli bir yapı kazanarak dini ve etnik kimliğin adeta özdeş hale geldiği Yahudilik de bazı Türk gurupları arasında kabul edilen dinlerden biri olmuştur.¹ Tarihte Türk Yahudilerin başlıca örneğini Hazarlar teşkil etmiştir. Ancak onlar Yahudilik içinde ortaya çıkan "Karâîlik" mezhebini benimsemiş, etnik özelliklerini de yeni dini inanışlarıyla birlikte sürdürmüştür. Günümüzde sayıları az olmasına

¹ Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı, arık@divinity.ankara.edu.tr.

1 Günümüzde milli bir din hüviyetinde görünen Yahudilik eski dönemlerde evrensel nitelikteydi ve kendisine mühtedi kabul etmekteydi. Bu bağlamda Yemen Yahudileri, "Falaşa" adı verilen Habeş Yahudileri, Hindistan Yahudileri gibi İsrailoğullarından olmayanlar Yahudiliğe mensup olabiliyordu. İsrail asıllı olmayan ırklardan Yahudiliği benimseme konusunda en çok göze çarpan başta Hazarlar olmak üzere aralarında çeşitli Türk boylarının yer aldığı Türk ırkı olmuştur. (Bkz. S. Strizower, *Exotic Jewish Communities*, London-New York 1962; Hikmet Tanyu, *Türklerin Dini Tarihi*, İstanbul 1998, 32; Şaban Kuzgun, *Hazar ve Karay Türkleri*, Ankara 1993, 34-40; ayrıca Yahudilik'te misyonerlik konusu için bkz. Kuzgun, 34-40; Baki Adam, *Yahudilik ve Hristiyanlık Açısından Diğer Dinler*, İstanbul 2002, 28-30).

rağmen Kırım Karâîleri kısmen Hazarların ve Hazar kültürünün devamı niteliğinde görülmüş, onların yaşamında Türk kültürünün izleri korunmuştur. Bu bakımdan Kırım Karâîlerinin dini inanışlarının ve etnik özelliklerinin incelenmesi Türk din ve kültür tarihi bakımından önem arz etmiştir. Bu makalede Karâîlik yanında Kırım Karâîlerinin inanışları, törenleri, âdetleri ve Türk kültüründen taşıdığı özellikler ele alınacaktır.

2. Karâîlik

“Karâîm” sözüyle ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Genel olarak kabul edilen görüşe göre İbranice k-r-a sözünden türeyen “karâît” (çoğulu: karâîm) sözü Arapça “kuraat” ile aynı anlama gelmektedir. “Karâîm” kelimesi terim olarak, sözlü geleneği (Talmud) ve diğer Rabbanî eserleri reddederek öğretilerini Tevrat’a dayandıran bir Yahudi mezhebini belirtmektedir. Karâîler, Tevrat’ı çok okumaları ve ona büyük önem vermeleriyle dikkat çekmektedir. Karâîliği ifade etmek için “Bney Mikra”, “Ba’le Mikra” (Kitab-ı Mukaddes Çocukları) sözü de kullanılmaktadır.²

Karâî inancı bir mezhep hareketi olarak ortaya çıkmadan çok önceleri, organize olmamış bir inanç olarak da bulunmuştur. M.S. VIII. yüzyılda, Sadukîlik, Essenîlik, İseviyye, Yudganiyye gibi akımlardan ve İslam’dan çeşitli hususlarda etkilenen Anan ben David bu inancın ilk kurucusu kabul edilmiştir.³ Karâîlere göre Kral soyundan gelen Sadukîlik mezhebine mensup din-dar bir kişi olan Anan ben David, Tevrat’ı eski devirdeki yüksek konumuna çıkarmak istemiş, bunun için Tevrat’ın sözlü yorumu aleyhinde bulunmaya ve onu tamamen reddetmeye başlamış, fakat Ferisîler ona karşı çıkmıştır. Ferisîlerin hızla çoğaldığını gören Anan ben David, Tevrat’ın tamamen ortadan kalkacağından korkarak bütün taraftarlarından Ferisîlerden ayrılmasını istemiş ve bu süreçte Karâîlik ortaya çıkmıştır.⁴

Anan ben David, yazdığı ve günümüze kısmen ulaşan “Sefer ha-Mitzvot” (Farzlar Kitabı) adlı eserde, Talmud’u reddederek tüm öğretilerinde Tevrat’ı ölçü aldığını ve Yahudilik’te dini otorite kabul ettiğini ifade etmiştir. Talmud’u rabbiler tarafından yazılan ve düzmece bilgiler içeren bir kitap olarak değerlendirdikleri için kabul etmeyen Karâîler Tevrat’ı anlayıp yorumlamada literalizmi (harfi harfine anlama) ilke edinmişlerdir.⁵

- 2 Bkz. A. Harkavy, “Anan Ben David”, *The Jewish Encyclopedia*, New York-London 1904, I, 553; S. Poznanski, “Karaites”, *Encyclopedia of Religion and Ethics (ERE)*, Ed. J. Hastings, New York 1951, III, 662; A.İ. Polkanov, *Krımskiye Karâîm*, Paris 1995, 20; Y.Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, İstanbul 2001, 257.
- 3 Bkz. A. Harkavy, “Karaites and Karaism”, *JE*, New York-London, 1904, VII, 438; A.L.Sachar, *A History of The Jews, New York 1953*, 162; Poznanski, 662; L. Nemoj, “Anan ben David”, *The Encyclopedia of Religion*, (ER), Ed. M. Eliade, New York 1987, I, 261; Kuzgun, 202, 293.
- 4 Bkz. Sachar, 163; Poznanski, 663; L. Nemoj, “Karaites”, *ER*, Ed. M. Eliade, New York 1987, VIII, 254; Kutluay, 262-263.
- 5 Bkz. B.Z. Bokser, “Karâites”, *An Encyclopedia of Religion*, Ed. V.Ferm, New Jersey 1959, 415; Ş.Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara 1998, 212; Rabbanî Yahudiliğin Tevrat ve Talmud’a bakışına Karâîlerin tepkisi hakkında bkz. B. Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, İstanbul 2001, 166-169.

Anan'ın ortaya attığı kurallar, pratik hayata tatbikinin büyük bir zühd ve takvayı gerektirmesi ve zor olması yüzünden uzun ömürlü olmamış, Kudüs'te yaşayan küçük bir cemaat dışında fazla taraftar bulamamıştır. IX. yüzyıla kadar "Ananiye" olarak adlandırılan bu dinî hareket Anan'ın ölümünden sonra, özellikle IX. yüzyılda yetişen önemli şahsiyetlerce geliştirilmiş ve asıl Karâlik kurulmuştur.⁶ Aslında Karâlik, yukarıda da belirtildiği gibi, Yahudilik içinde "Anti-Talmudist" bütün düşünce ve akımların bir araya gelmesinden oluşmuş ve zamanla Anan ben David tarafından temsil edilen bir mezhep haline gelmiştir.

Rabbanî Yahudilerce Karâliğin, Yahudiler arasındaki iç çekişmelerden ve Anan ben David'in kişisel ihtiraslarından kaynaklandığı ileri sürülmüştür.⁷ Bunun yanında Karâlik, Doğu Musevileri arasında Orta Çağ İslam dünyasının tesiri altında İslam'ın ortaya çıkışı ve geniş coğrafyalarda yayılmaya başlamasıyla, aynı zamanda İslam dinamizminin etkisiyle, dogmatik ve kuru kaideler içinde bunalan Talmudik görüşe tepki olarak meydana gelen bir hareket olarak değerlendirilmiştir.⁸ Karâiler, Rabbanî Yahudilerin tersine,

6 Bkz. Harkavy, "Karaites and Karaism", 438; Kutluay, 267. Bu dönemde öne çıkan Karâi alimleri arasında Benyamin Nehavendi, Talmud'a Anan'ın gösterdiği şiddetli muhalefeti gösterememiş ancak mezhebin yerleşmesi için çok şey yapmıştır. Eserleri günümüze ulaşmamakla birlikte kendisi Karâi alimi ve filozofu olarak tanınmıştır. İsmail el-Ukbarî, Meşvi el-Baalbekî, Danyal b. Musa el-Kumîsî gibi alimler, aralarındaki ferdi hukuk görüşleri üzerindeki tartışmaları terk ederek çalışmalarını Tevrat üzerinde yoğunlaştırmış, onlar da Talmud'a cephe almış, Mutezili ekolün etkisinde kalmıştır. (Bkz. Kutluay, 268-269; Karâi bilim adamları ve edebiyatı hakkında bkz. Harkavy, "Karaites and Karaism", 439-443, 442; Poznanski, 662-672; Nemoj, "Karaites", 256-257; Kuzgun, 329-335.) Akhın otoritesini savunması ile tanınan meşhur Karâi tarihçisi Kırkisanî Kitab al-Anvar va'l-Marakib adlı eserinde Mütekekkime ve Mutezilenin görüşlerini mezhebine adapte etmiştir. Eserini İbrani harflerle Arapça yazan Kırkisanî Rabbanî Yahudiliğin yanı sıra Karâilikten önceki Yahudi mezheplerinin eleştirisi ve analizi yanında birçok meseleyi ele almış, Tanah'tan misal ve delil vermekten kaçınmış, konulara tamamen akli delillerle yaklaşmıştır. Kırkisanî'nin eseri L. Nemoj tarafından New York'ta 1939'da Arap harfleriyle Arapça olarak yayınlanmıştır. (Bkz. Yakup al-Kırkisanî, *Kitab al-Anvar va'l-Marakib Code of Karaite Law*, Ed. L.Nemoj, New York 1939-1940).

7 Kuzgun, 197.

8 Bkz. Z. Ankori, *Karaites in Byzantium*, Jerusalem 1959, 3; Kutluay, 259; N. Slousch, "Les Krimtchak Judeo-Tatars de la Crimee", Çev. H. Güngör, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998, 259. Başlangıcından itibaren Karâilerin Müslümanlarla yakın ilişkileri olmuştur. Bu ilişkiler neticesinde Karâiler İslam alimlerinin görüşlerinden etkilenmiştir. Bu bağlamda Anan ben David Kelamî görüşlerinden önemli ölçüde etkilendiği İslam'ın Mutezili ekolünün öncüsü Vasıl b. Ata'nın çağdaşdır ve Bağdat'ta bir arada bulunmuştur. Bu durumu göz önünde bulunduran birçok Müslüman yazar Anan'ın çeşitli konularda Vasıl b. Ata'dan etkilendiğini ve Karâiliğin inanç ve uygulamalarında Mutezile'nin etkisinin olduğunu ileri sürmüştür. (Bkz. Polkanov, 97). Sonraki dönemlerde de Karâi bilim adamlarının Mutezili tesirinde kaldığı belirtilmiştir. Bu etki sebebiyle Karâilik mezhebi Arap yazarlarca "ehl el-adl v'et-tevhid" olarak nitelendirilmiştir. (Bkz. Poznanski, 666-669). Aynı zamanda Anan'ın Ebu Hanife ile birlikte bir haphishanede bulunduğu, onun görüşlerinden etkilendiği, sistemini kurarken geniş ölçüde Ebu Hanife'nin fıkhtaki metodundan faydalandığı ileri sürülmüştür. (Bkz. Harkavy, "Karaites and Karaism", 439-441; Poznanski, 662-663, 666; Nemoj, "Anan ben David", 261-262; Kutluay, 260-261, 265). Karâiliği Şafii düşüncesinin de etkilediği belirtilmiştir. (Bkz. I.A. Niazi, "Karâiler: İslam Hukukunun Yahudi Hukukuna Etkisi", Çev. Talip Türcan, *Tabula-Rasa*, Isparta 2001, I, Sayı: 3, 227-238). Bu etkileşim

her araştırmacının Tevrat'ı kendi başına okuyup anlamını çıkarabileceğini kabul etmiş, ortaya çıkan görüşün daha önceki Tevrat uzmanlarının görüşleri ile aynı olmasını şart görmemiştir. Anan'ın kendisi takipçilerine, Kutsal Kitabı iyice incelemelerini, kendi görüşlerine bel bağlamamalarını söylemiştir.⁹ Karâîlerin sahip olduğu inanışlar, törenler, yaşam tarzı ve Karâî cemaat teşkilatı Yahudilik'te farklılık göstermiştir.

Karâîliğin inanç esaslarını çeşitli zamanlarda bazı bilginler tespit etmiştir. Bu esaslar arasında önemli farklılıklara rastlanmamıştır. Evamir-i Aşere'ye (On Emir) büyük önem veren Karâîliğin benimsediği inanç esasları arasında şu hususlar yer almıştır: Bütün varlıkları yaratan Allah'tır. O, âlem yaratılmadan önce vardı, yardımcısı yoktur. Bütün âlem hâdistir, sonradan yaratılmıştır. Allah Musa'ya ve Tanah'ta adı geçen diğer bütün peygamberlere hitap etmiştir. Musa'nın koyduğu kanunlar haktır. Tevrat'ın dilini bilmek dinî bir görevdir. Kudüs'deki Mâbed dünya idarecisinin makamıdır. Mesih'in gelmesi ve ileride yeniden dirilme ve hesap günü vardır. Bu hesaptan sonra mükâfat veya ceza haktır.¹⁰ Karâîlikte Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in peygamberliklerine de inanılmıştır. Fakat bu iki peygamberin Hz. Musa'nın şeriatına tabi oldukları, esas şeriat kitabının Tevrat olduğu, Kuran ve İncil'in onun hükmünü kaldırmadığı kabul edilmiştir.¹¹ Ancak Leon Nemoy bu hususun güvenilir bir delille desteklenmediğini belirtirken,¹² Harkavy, Karâ-

Karâî eserlerin ve Eski Ahid'deki bir dizi metaforun çevirilerinde İslam dini edebiyatından alıntılarla açıklanmıştır. Karâîlerin İslam alemine yakınlığı ve mezhebin bazı prensiplerinin İslam'dakilerle paralellığı sebebiyle zamanla İslam ülkelerindeki bazı Karâîler İslamı benimsemiştir. (Bkz. Harkavy, "Karaites and Karaism", 444; Kutluay, 270; Kuzgun, 226). İslami bir muhitte ortaya çıkıp şekillendiği için Karâîlik İslam kültüründen etkilenmiştir. Karâîler İslam kültürünün etkisiyle mabedlerini (kenesa) camilere benzer biçimde inşa etmiş, kenesanın zeminine mescitlerdeki gibi halılar sermiş ve Müslümanlara benzer biçimde mabedlerine ayakkabısız girmiştir. Eski Kenesaların revaklarında ayakkabılar için özel nişler yapılmıştır. Eskiden beri ibadetlerini Müslümanların yaptığı gibi diz çökerek ve çömelerek yapan Karâîler Müslümanlara benzer şekilde mabedlerinde ağırbaşlılıkla, vakarla, büyük bir hürmetle ve sessizce bulunmuş, saf tutarak ve cemaatle ibadetlerini icra etmiştir. (Polkanov, 98; M.S. Saraç, *Religiya Krumskih Karayev*, Paris 1996, 79).

9 Bkz. Sachar, 163; Poznanski, 662.

10 Bkz. Poznanski, 668; Kutluay, 269; S. Şapşaloğlu, "Kırım Karâî Türkleri", *Türk Yılı*, Ankara 1928, I, 582; Tanyu, 61-62; G.Tümer-A. Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 1993, 211.

11 Bkz. Saraç, 33, 37; S. Şapşal, *Karaimi i Çufut-Kale v Krumu*, St. Petersburg 1895, 31; Kuzgun, 274; Ü. Günay-H. Güngör, *Türklerin Dini Tarihi*, Ankara 1997, 209; Anan ve takipçileri Hristiyanlıktaki "teslis"i, Hz. İsa'nın "Tanrının oğlu" olarak nitelendirilmesini reddetmiş, onu mesih ve peygamber olarak kabul etmiştir. (Bkz. Saraç, 141). Bazı araştırmacılar Karâîlikte; Hz. İsa'nın Hristiyanların, Hz. Muhammed'in Müslümanların peygamberi olduğunun kabul edildiğine ve bu inanç mensuplarının teveccühününün kazanıldığına dikkat çekmiştir. (Kutluay, 264). Karâîlikte, Pavlus öncesi Hristiyanlık bir Yahudi mezhebi olarak görülmüş, Hz. İsa'nın dürüst ve dindar bir kişi olduğu, "Pavlus Hristiyanlığı"nın bir sapkınlık ve tanrının inkarı olduğu belirtilmiştir ki, bu durum onların Hz. İsa'ya bakışı konusunda daha net bir fikir vermiştir. Karâîler Hristiyanlık ve İslam'la iyi ilişkiler içinde bulunmasına rağmen bazen onlara, diğer Rabbani yazarlar gibi şiddetle saldırmış, hatta Hz. Muhammed'i kelime oyunu yaparak "rasul" yerine "fasid" anlamına gelen "pasül" sözüyle nitelendirmiş ve küçük düşürmeye çalışmıştır. (Bkz. Kirkisanî, II, 292 v.d.; Poznanski, 665).

12 Nemoy, "Anan Ben David", 262.

İlikte, Hristiyanların ve Müslümanların sempatisini kazanmak için bu iki peygambere inanıyormuş gibi göründüklerini iddia etmiştir.¹³

Karâîlikte, belirtilen inanç esasları benimsenmekle birlikte, Anan tarafından konulan çeşitli kurallar bulunmaktadır. Bunlar arasında Şabat'ta ateş yakmamak, yıkanmak, yataklarını yapmak dahil hiçbir iş yapmamak gibi yasaklar mevcuttur. Ayrıca, mabede girileceği veya Tevrat okunacağı zaman iki el ve ayağın yıkanması, suyun ve su kabının kutsal tanınması, şarap içenin veya ayağında ayakkabı olan kimsenin kenesaya (Karâîlerin mabedi) girmesi ve metinden Tevrat okunması yasağı, sünnetin mutlaka çocuk doğduktan sekiz gün içinde bir Musevi mümin tarafından icra edilmesi, şifanın Tanrıdan beklenmesi, diğer kutsal günlerde de yemek hazırlama işi hariç diğer işlerin yapılmasının yasak olması, ondalığın yalnız ekin ve hayvanlardan değil ele geçen her şeyden -madenler hariç- verilmesi gibi bir çok kural yer alır.¹⁴

Karâîler mabedlerine "kenesa" adını verir. İlk kenesa Anan Ben David tarafından Kudüs'te yaptırılmıştır. Halen kullanılmakta olan kenesanın mihrabı Süleyman mabedine dönüktür. Karâîlerin bu ilk mabedi ve diğer mabedleri kısmen yerin altında inşa edilmiştir. İlk dönemlerde düşmanlarının takibine maruz kaldıkları için böyle bir yapı tarzı gelişmiştir. Kenesalar Müslümanların mescidi gibi halı ve kilimlerle döşelidir. Mabede girecek Karâîler ayakkabılarını çıkarmak suretiyle içeriye girebilir. Karâîlerin mabedlerinin avlusunda şadırvanlar bulunur. Dışarıdan bakıldığında onları Müslüman mabedlerinden ayırmanın zor olduğu belirtilir.¹⁵

Genellikle tarihi süreçte Karâîlerin diğer Yahudilerle ilişkileri sınırlı ölçülerde kalmıştır. Yahudilerle evlilik yapmaktan çekinen Karâîler, Talmud'da Rabbinizme yabancı herkese karşı kin öğütlediğini ileri sürmüş, onlar arasında her zaman kibir ve diğer halklara körü körüne bir düşmanlık beslediğini belirterek, Karâîlerin öğretilerinde buna benzer şeylere rastlanmayacağını belirtmişlerdir. Rabbinizm ve Talmud'da yer alan yanlış düşüncelerin tesirinden kaçınmalarından dolayı Karâîler diğer Yahudilerin fanatizmine katılmamıştır.¹⁶

Karâîlik mensupları Mısır, Suriye, Anadolu, İran, Ermenistan, Kafkasya, daha sonra ise Kuzey Afrika, İspanya, Türkistan, Çin, Hindistan, Mançurya, Kırım ve Balkanlara dağılarak mezheplerini yaymak üzere yoğun propaganda yapmıştır. Bu propaganda İsrail kökenlilere olduğu kadar diğer ırktan insanlara da yapılmış, propaganda neticesinde değişik ırktan insanlar Karâîliği benimsemiştir.¹⁷ Rabbanî Yahudiliğin yoğun baskısı nedeniyle Karâîlik sınırlı ölçüde yayılmıştır. Günümüzde bu mezhebe mensup olanların büyük çoğunluğu Türk asıllılardan oluşmuştur.

13 Harkavy, "Anan ben David", 554.

14 Bkz. Poznanski, 663; Kutluay, 266-267. Karâîliğin diğer uygulamaları hakkında geniş bilgi için bkz. Strizower, 128-131.

15 Şapşaloğlu, 580.

16 Polkanov, 81.

17 Bkz. Nemoy, "Karaites", 255; Kuzgun, 207-208.

3. Kırım Karâîleri

Kırım tarihin en eski devirlerinden beri Asya'dan Avrupa'ya doğru yapılan göç ve ulaşımın geçit noktası, aynı zamanda doğu ve batı arasında karşılıklı kültürel ve ticarî ilişkilere sahne olmuştur. Kırım Tatarları ile birlikte Yahudiliğe mensup Kırımçaklar¹⁸ ve Karâîler de çok eski tarihlerden beri Kırım'da yerleşmiştir. Bunlar Kırım tarihinde esaslı iz bırakmamakla birlikte Kırım'daki Türk varlığı ve kültürünün bir parçası sayılmıştır. Makalede konu edinilen Kırım Karâîleri son zamanlara kadar çoğunlukla Kırım ve Kafkasya'da yaşayan, Türkçe konuşan, Hz. Musa'ya ve Tevrat'a inanan bir topluluk olmuştur.

3.1. Kırım Karâîlerinin Tarihi Arka Planı

Kırım Karâîlerinin Yahudilikle ilgisini ortaya koyabilmek için öncelikle onların ataları olan Hazarlar'ın tarihi açıdan Yahudilikle irtibatının belirlenmesinde yarar görülmüştür. Hazar Türkleri VII. yüzyılda doğudan gelen tazeyikle batıya doğru ilerleyerek Kırım, Kiyef eyaletini, kuzeyde Oka ile Don nehirleri kaynaklarına kadar uzanan araziye, yani bugünkü Rusya'nın merkez bölgelerini ele geçirmiştir. M.S. VI-XI. yüzyıllar arasında geniş bir coğrafyada büyük bir imparatorluk kurmuş, çeşitli kavimleri ve kültürleri önemli

18 Kırım'da Türk kökenli Karâîlerden başka Türk kökenli Musevi Kırımçaklar da bulunur. Kırımçaklarla Karâîler arasında mezhep farkı vardır. Karâîler Talmud'u reddeder, ancak Kırımçaklar Talmudisttir. (Bkz. Günay-Güngör, 166; Harun Güngör, "Kırım Notları", *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998, 256; K.A. Brook, *Hazar Yahudileri*, Çev. İ. Tulçalı, İstanbul 2005, 427-428). Kırımçaklar hakkında 1844 yılında Novorossiysk'in genel valisi Vorontsov İç İşleri bakanlığına şu bilgileri verir: 'Kırımçaklar Yahudi-Talmudçulardır. Karasubazar şehrinde yaşarlar. Bunlar Kırım Rus işgaline uğradıktan sonra Rusya tabiiyetine girmiştir. Atalarının adetlerini korurlar, Tatar lehçesinde konuşurlar ve Kırım Tatarları gibi giyinirler. Diğer Yahudileri *Polşa* (Polonya Yahudileri) olarak isimlendirirler. Dini hükümleri ve kitapları aynı olsa da eski Yahudi dilindeki kitapları okurlarken İspanyol telaffuzunu muhafaza ederler. Buna göre mukaddes kitapları Alman telaffuzunda okuyan Polonya Yahudilerinin okuyuşunu anlamazlar. Kırım Yahudileri sakin bir hayat yaşar, en ziyade zanaatkarlıkla meşgul olur, eyer yapar, papak dikerler...' (V.I. Filolenko, "Kırımçak Etüdleri", Çev. H. Necefoğlu-A.H. Bayat, *Türk Kültürü*, Ankara 1992, XXX, Sayı:352, 475). Kırım'ın en eski sakinlerinden olan Kırımçakların Tatar diyalektiği yanında birçok eski Yunanca deyiimi muhafaza ettiği, çeşitli inanışlara sahip olduğu, evlilik gerçekleştirirken horoz veya tavuk kurban ettikleri, onlarda yeni evli bir hanımın bir hafta boyunca odasından hiç çıkmadığı, kadınların kirliliği (aybaşı) ile ilgili kuralların oldukça sert uygulandığı, hastalık halinde Hristiyanlara ait "Topul Manastırı" yakınında bulunan su kaynağına (ayazma) başvurduğu bildirilir. (Bkz. N. Slousch, "Les Krimtchak Judeo-Tatars de la Crimée", Çev. H. Güngör, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998, ss. 259-269). Kırımın bütün şehirlerinde yaşayan Kırımçakların merkezi daha çok Karasubazar (şimdi Belegorsk), Sovyet hakimiyetinde ise Simferepol olmuştur. II. Dünya savaşı sırasında (1941-1945) Alman Nazileri Kırım'da kalan Kırımçakların esas kütesini kurmuş, kurşuna dizmiş, ancak Tatar ya da Rus kimlik belgesi olanlar kurtulabilmiştir. (Bkz. Filolenko, 478). Kırımçak kültürü, Kırım Tatar kültürüne benzer. Dansları, yemek tarifleri, giysileri ve evleri Tatar komşuları ile büyük benzerlik taşır. Talmudist bir Türk-Yahudi topluluğu olan Kırımçaklar yüzyıllardan beri Rusların yönetimi altında kalmasına ve ibadetlerini İbranice yapmasına rağmen Türkçeyi unutmamış, gelenek ve göreneklerini muhafaza etmiştir. Sayıları hakkında tam bir bilgi edinemediğimiz Kırımçaklar günümüzde Kırım'da, Rusya'da, İsrail'de ve Amerika'da yaşamaktadır. (Bkz. Kuzgun, 38; Brook, 427-428).

ölçüde etkilemiş, Hazar Devleti yıkıldıktan sonra da nüfuzları ve varlıkları belli bir süre devam etmiş, onların bir kısmı Avrupa'ya, bir kısmı da Asya'ya doğru yayılmıştır.¹⁹

Hazar ülkesinde birçok din bir arada yaşamıştır. Hazarlar, ülkelerine ilahi dinler gelmeden önce tek Tanrılı Geleneksel Türk dininde iken Hristiyan, Müslüman ve Yahudi kitlelerle temas ettikçe bu kitlelerin dinlerine ilgi duymaya ve belirtilen dinleri kabul etmeye başlamıştır. Kaynaklar üç ilahi din-den hangisinin Hazarlarca daha önce kabul edildiğini öğrenmeye imkan vermemiş, ancak Hazarlar Yahudiliği büyük ihtimalle 750-790 yılları arasında kabul etmiştir. Hazarlar'ın Yahudiliği seçmeleriyle ilgili farklı görüşler öne sürülmekte birlikte Kırım kökenli Karâîlerle Hazarlar arasındaki ilişkinin varlığı Hazarların Karâîliği benimsediğini göstermiştir.²⁰

Hazar hükümdarının ve mensuplarının tamamen Yahudi oldukları, Bizanstan kovulan Yahudilerin Hazarları Yahudileştirdikleri bildirilmiştir.²¹ İbn Havkal Yahudiliğin yalnız Hazar kavminin değil, Hazar Devletinin resmi dini olduğunu, Müslümanlara ve Hristiyanlara göre Yahudilerin sayısının azlığını belirtmiştir.²² Bazı tarihçiler Hazarların Karâîliği kabul ettiğini, Hazarların son ağırlık merkezi olan Kırım'daki Karâîlerin Hazar Yahudileri ile irtibatını göstermiş,²³ Yahudiliğin Hazar Hakanı Bulan tarafından kabulünde ve Hazarlar arasında yayılmasında Anadolu'dan Sakaryalı Karâî bilgini İshak Sangari'nin önemli rolüne dikkat çekmiştir.²⁴

Bizans'tan gelerek Kırım'a yerleşen ve Sulkat'ta ayrı bir cemaat olarak yaşayan Karâîler orada bulunan Hazar kökenli Karâî Türklerine bir Tevrat

19 Hazarlar hakkında geniş bilgi için bkz. M.İ. Artamanov, *Hazar Tarihi*, Çev. A. Batur, İstanbul 2004; A. Koestler, *Onüçüncü Kabile*, Çev. B. Çorakçı, İstanbul 1984; R.S. Karaşemsi, *Hazar Türkleri Avrupa Devleti*, İstanbul 1934; Ş. Kuzgun, *Hazar ve Karay Türkleri*, Ankara 1993; A.N. Kurat, "Doğu Avrupa Türk Kavim ve Devletleri", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 1992, 175-186; K.A. Brook, *Hazar Yahudileri*, Çev. İ. Tulçalı, İstanbul 2005.

20 Bkz. V.V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi*, Yayın Haz. H. Dağ, Ankara 2004, 61; Poznanski, 668; Koestler, 11-14; Kuzgun, 130-136; A. Taşağıl, "Hazarlar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, XVII, 119.

21 Bkz. Şapşaloğlu, I, 587; Karaşemsi, 20; Günay-Güngör, 161-164. Bizans İmparatorluğunun Yahudi karşıtı politikaları ve Yahudilerin Hristiyanlaştırılması için yaptığı baskılar hakkında bkz. Brook, 199-200.

22 İbn Havkal, *Kitabu Suretü'l-Arz*, Leiden 1939, II, 390; Hazarlar arasında İslam ve Hristiyanlık da yayılmıştır. Özellikle İslam Hazar devletinde VIII. yüzyılın ilk yarısında kabul edilmiş ve uzun süre bu devletin resmi dini olmuş, bu sebeple Hazarların tarihte ilk Türk İslam Devleti olabileceği ileri sürülmüştür. 965'de Hazar devleti yıkıldıktan sonra onların çoğunun Müslüman olduğu bildirilmiştir. (Bkz. Tanyu, 36-43; Günay-Güngör, 162). Hazar devletinin yıkılmasından sonra Hristiyan Hazarlar Ruslarla, Müslüman Hazarlar da Kuman-Kıpçaklarla ve Hazar Denizi ile Kafkaslarda bulunan komşu halklarla kaynaşmıştır. (Bkz. Polkanov, 175).

23 Bkz. L. Rasyoniy, *Tarihte Türklük*, Ankara 1993, 116-117; Günay-Güngör, 161.

24 Bkz. Şapşaloğlu, 588; Kuzgun, 151-152. İshak Sangari Anadolu'da Sakarya çevresinden çıkmıştır. Bu çevrede çok sayıda Karâî yerleşmiştir. Sangari o zamanlar Hazarlara tabi bulunan Kırım'da ölmüştür. Kendisinin ve eşinin mezar taşı Bahçesaray yakınlarında Karâî mezarlığında XIX. yüzyılda bulunmuştur. (S. Şişman, "İstanbul Karaylıları", *Türk Kültürü*, Ankara 1971, X, Sayı: 110, 90).

hediye etmiş, halen Petrograd'da bulunan bu Tevrat'ın son sayfasına "Bu kitap Hazar cemaatine hediye edilmiştir." şeklinde bir not yazmışlardır. Buna karşılık Kırım Karâileri de göçmen Karâilere bir kazan hediye etmiştir. Karşılıklı hediyeleşmede verilen Tevrat'taki "Hazar cemaatine" ifadesi günümüz Kırım Karâileri ile Hazarların irtibatını ve Hazarların önemli bir kısmının Karâî mezhebinde olduğunu göstermiştir.²⁵ Hazar ülkesinde Karâî Yahudileri ile beraber Talmudist Yahudiler de bulunmuş, ancak Karâîler diğerlerine göre çoğunluğu teşkil etmiştir.²⁶ Ruslara X. yüzyılda İslam'ı öğretmek isteyen Bulgar Türkleri olduğu gibi, Türk Hazarlar da Ruslar arasında Yahudiliği yaymaya çalışmıştır. Yahudi Türk Hazarlar, Kiyef Prensini kendi dindaşları arasına almak için Rusya'ya defalarca Hazar Yahudi misyoneri göndermiş ancak başarılı olamamıştır.²⁷

Bizans'la üç asır iyi ilişkiler içinde bulunan Hazarlar onlarla akrabalık bağları kurmuş ve Türk kültürüyle Bizans'ı çeşitli yönlerden etkilemiştir.²⁸ Bizans zamanında Karâîler İstanbul'da şimdiki Yenicami ve Mısırçarşısı taraflarında yaşamış, Rum muhitinde Türkçelerini kısmen kaybederek Rumca görüşmeye başlamıştır. Osmanlılar döneminde ise Yenicami yapıldığında bu Karâîler Hasköy'e yerleştirilmiş ve haraçtan muaf tutulmuştur.²⁹

Hazar hükümeti X. yüzyılın ikinci yarısında parçalanmaya başladığında Hazarlar Kırım'da ve o zamana kadar Hazar hükümetinin kuzey vilayetini teşkil eden Litvanya'da toplanmıştır. M.S. 965 yılında Ruslar Hazarlara saldırması ve büyük bir yenilgiye uğratması sonucunda Hazarlar Azak ve Kırım taraflarında küçük bir devlet olarak ikamete devam etmiştir. Kırımda varlığını devam ettiren Hazar Devletine, 1016-1019 yılları arasında Rus-Bizans işbirliğiyle son Hazar Devleti Hakanının esir edilmesiyle son verilmiştir.

25 Bkz. Şapşaloğlu, I, 590-591.

26 Bkz. Kuzgun, 151, 164-165; Günay-Güngör, 166.

27 Bkz. Karaşemsi, 21-22; Taşağül, 117.

28 Bkz. Şapşaloğlu, I, 586; Karaşemsi, 24-25; Tanyu, 37-38; Kuzgun, 83.

29 Karaşemsi, 28; XII. yüzyıl seyyahlarından Tudelalı Benjamin Galata'nın şimdiki Karaköy - Karâî Köyü- semtinde 500 Karâinin yaşadığını bildirmiştir. (T.Benjamin-R.Petachia, *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya, Afrika Gözlemleri*, Çev. N. Aslantaş, İstanbul 2001, 43); I. Murat'ın 1361'de Edirne'yi fethiyle Edirne Karâilerin ilim merkezi haline gelmiş, Fatih'in İstanbul'u fethiyle de Karâiliğin merkezi İstanbul olmuştur. Fetihten sonra Korfu, Parga, Selanik, İzmit ve Kırım'dan çok sayıda Karâî İstanbul'a göç etmiştir. Karâîler İstanbul'un değişik semtlerinde yerleşmiştir. İlk zamanlar Eminönü'nde bir Karâî cemaati bulunmuştur. III. Mehmet'in annesi Safiye Sultan 1597'de Yeni Cami'yi Karâîlerin arsası üzerine yapmıştır. Balat ve Fener semtlerinde de Karâîler yaşamıştır. Fakat varlığını sürdürebilen sadece Hasköydeki Karâî cemaati olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Şam, Kudüs gibi başka yerlerinde de Karâîler yaşamıştır. Osmanlı Devleti Karâîlerin Rabbanî Yahudilerle olan farklılıklarını göz önünde bulundurarak, onlara "cemaatbaşı" seçme hakkı tanımış ve onları ayrı kategoride değerlendirmiştir. (Bkz. A.Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devletinde Yahudiler*, Ankara 1997, 83-86; ayrıca bkz. Şapşaloğlu, I, 584; Tanyu, 58). Kırım Karâileri ile İstanbul Karâileri arasında yakın ilişkiler olmuş, İstanbul Karâîlerinin manevi ve kültürel yaşamına Kırım Karâileri büyük katkıda bulunmuştur. (Bkz. Şişman, 90-96). Türk idaresinde Karâîleri Rabbanî Yahudilere yaklaştırma hatta birleştirme çabaları olmuş, bu girişim İstanbul ve Edirne de başarılı olamamışsa da Kahire'de önemli sayıda Karâî Rabbinist öğretiyeye dönüştür. (Bkz. Poznanski, 669).

Hazar Devleti yıkıldıktan sonra o bölgeye Kıpçak, Oğuz ve Peçenekler gelip yerleşmiştir. Özellikle Kıpçaklar bu bölgeye iki yüzyıl hakim olmuş, daha sonra Hazarların büyük çoğunluğu bu Kıpçak Türkleri ile karışmış, onların arasında erimiştir. Bu süre içinde büyük olasılıkla Kuman-Kıpçak lehçesi geniş oranda Hazarların bakiyeleri arasında benimsenmiştir.³⁰ Hazar Devleti'nin yıkılmasından sonra iki yüzyıl Kıpçakların elinde kalan Hazar ülkesi 1229'da Sübidey idaresindeki Moğol ordusu tarafından istila edilmiştir.³¹ 1237'de Batu Han bu bölgeye gelerek Saray şehrini inşa etmiş ve Altınordu devletini kurarak bölgenin yönetimini ele geçirmiştir. Eski Hazar topraklarındaki Moğol hakimiyeti XV. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. X. yüzyıldan itibaren Kırımın Selçuklularla da ilişkisi olmuştur.³²

Karâî Hazarların bir kısmı XIII. yüzyıldan sonra Lehistan'ın kuzeyine çekilmiştir. Avrupalılar XIV. yüzyıla kadar Kırım'a, Hazaristan demiştir. 1420'de Algıray Kırım'da müstakil bir hükümet kurduğunda, Karâî Türkleri Çift, Menkup ve Solkat kalelerine çekilerek, Tatar devletine tabi olmuş, ileri gelenlerine "Tarhanlık" payesi verilmiştir. Bu Karâîlerden bazıları, Kırım devletinin hizmetinde divan azalığı, dülbenttar ağalığı, vergi ve darphane eminiği, maliye bakanlığı görevlerinde bulunmuştur.³³

Kırım 1783'te Ruslar tarafından işgal edilmiştir. 1787'de Çarıçe Katerina Kırım'a gelmiş, Kırım Hanlığı döneminde önemli mevkide görev yapanları huzuruna toplamıştır. Karâî olan darphane emini "Benyamin Ağa" bu karşılaşmada yakınlarıyla Osmanlı ülkesine gitmelerine izin verilmesini istemiş, ancak Katerina bu isteğe hem üzölmüş hem de kızmıştır. Kırım Karâîleri bundan sonra sekiz yıl her türlü hukuk ve imtiyazın dışında bırakılmıştır. Karâîler Petersburg'a bir heyet göndererek şikayet ve dileklerini bildirmiş, 8 Haziran 1795'de Katerina Karâî mezhebini ayrı bir "din" olarak tanımış, onlara imtiyazlarla birlikte mülki ve askeri önemli mevkilere geçmelerine izin vermiştir. Karâîlere ayrıca Gözleve'de bir Mahkeme-i Şeriyye ve Ruhani Reisliği verilmiştir.³⁴ XVIII. yüzyılda Kırım, Polonya ve Litvanya'nın Rusya'ya ilhakından sonra bu bölgede bulunan Karâîler Rus tebaası olmuştur. Karâî cemaati XIX. yüzyılda ise Rus İmparatorluğunun ve Avrupa'nın çeşitli yerlerinde yerleşmeye başlamış, yüzyılın sonunda St. Petersburg, Moskova, Odesa, Harkov, Kişinev, Viyana, Varşova gibi Rusya'nın ve Avrupa'nın birçok büyük şehrine dağılmış, varlığını sürdürmüştür.

Rusya'daki Bolşevik ihtilali Karâîleri önemli ölçüde etkilemiştir. Çok sayıda Karâî ihtilalle birlikte Kırım'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Komünizmin bölgeye iyice yerleşmesinden sonra Kırım, Litvanya ve Polonya'da yaşayan

30 Bkz. Kuzgun, 65-68; 300. Brook, Hazar Devleti'nin yıkılmasının ardından Hazar Yahudilerinin Macaristan, Romanya, Litvanya, Belarus, Polonya, Ukrayna, Türkiye, İspanya, Azerbaycan, Kuzey Kafkasya, Rusya, Kazakistan, Orta Doğu'da ise Mısır ve Irak gibi çeşitli coğrafyalara dağıldıklarını ortaya koymuştur. (Bkz. Brook, 303-343).

31 Z.V.Togan, "Hazarlar", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1964, V, 402; Tanyu, 39.

32 Bkz. Kuzgun, 70, 88-90.

33 Bkz. Şapşaloğlu, I, 592-594; Karaşemsi, 43-45.

34 Bkz. Poznanski, 671; Şapşaloğlu, I, 594.

Karâîler ya Amerika'ya ya da Orta veya Batı Avrupa ülkelerine göç etmiştir. II. Dünya savaşı sırasında çok sayıda Karâî Türkü başta Sibiryaya olmak üzere Sovyetler Birliği'nin çeşitli yerlerine sürülmüştür.³⁵ II. Dünya savaşı esnasında Nazilerin yaptığı Yahudi katliamında Alman hükümetinin yaptırdığı araştırmayla birçok Karâî, Yahudi-İsrailî nüfus olarak görülmediğinden hayatta kalabilmiştir. Ancak Karâîlerin bir kısmı Kızıl Ordu'da savaşa katılmış, diğer bir kısmı da işgal edilen bölgelerde Almanlarla işbirliği yapmıştır. Savaş sonrasında Doğu Avrupa'da Karâîlerin sayısı önemli derecede azalmış, dinî ve kültürel yaşamlarında ise durgunluk dönemi başlamıştır. Hemen hemen bütün mabedleri kapanmış, sünnet uygulaması durdurulmuş, İbranice ve Karâîlerin konuştuğu dili öğrenmede kötüleşme ve bozulma başlamış, gençlerin din eğitimine dikkat gösteren kimse kalmamıştır. Bu yönde uygulamalar 1990 yılına kadar sürmüştür. Komünist sistemin çöküşüyle eski Sovyetler Birliği'nde Karâîlerin dinî ve kültürel geleneklerinde de bir canlanma olmuş, bu bağlamda kenesalar açılmaya, süreli yayınlar ve kitaplar yayımlanmaya başlamış, Karâî dilini öğrenmeye ve kullanmaya ilgi artmıştır.

3.2. Kırım Karâîlerinin Kökeni

Kırım Karâîlerinin kökeni Rus bilim çevresinde XIX. yüzyılın başlarında incelenmeye başlanmış ve Kırım Karâîlerinin Türk oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Onlar eski Kırım halkının torunları ve Hazar kültürünün varisleri kabul edilmiştir. Profesör Grigoriyev, Smirnov, Muhlinskiy gibi bilim adamlarının araştırmaları sonucunda Kırım Karâîlerinin Samilikle hiçbir ilgisinin olmadığı, aslen Türk oldukları tespit edilmiştir. Karâîlerin Türk kökenli olduğuna ilk kez dikkatleri çeken Grigoriyev, 1876'da Petersburg'da basılan "Rossiya i Aziya" (Rusya ve Asya) adlı eserinde, bu hususta fikrini ortaya koyarak Karâîlerin kökeninin kesinlikle Türk olduğunu belirtmiştir.³⁶ Bu sonuca, Kırım Karâîlerinin fizyolojilerinin İbrani tipine uymadığını ortaya koyarak ve konuştukları dil üzerindeki incelemeleri ile ulaşmış ve şunları kaydetmiştir: "Rusya Karâîlerinin konuştuğu dil Tatar dilinin bir şivesidir, ki bu dilde İbranice sözlerle bir karışım da yoktur... Onlar, eğer ataları İbrani olsalardı atalarının dillerini konuşurlardı."³⁷ Bu fikri destekler mahiyette genellikle Yahudilerin hangi ülkede olursa olsun, İbranice'yi tamamen unuttuklarını, yaşadıkları ülkenin dilini konuşmak zorunda kalsalar da ona İbrani bir karakter vererek konuştuklarını göz ardı etmemek gerekir. Şarkiyatçı V. Smirnov da yaptığı araştırmalarda Grigoriyev'in Kırım Karâîlerinin kökeni hakkındaki tezini destekleyecek bir sonuca ulaşmıştır. Tarihi, lingüistik, antropolojik ve etnografik malzemelere dayalı olarak araştırma yapan A. Samoyloviç, İ.Yu. Kırçkovskiy, G.F. Debets, S.A. Tokarev, V.A. Alekseyev gibi bilim adamları da Kırım Karâîlerinin kökeninin Türk olduğunda birleşmiştir. Daha sonra Karâîlerin Türk halkları arasında yer aldığıyla ilgili bilimsel neti-

35 Tanyu, 67; Kuzgun, 221-222.

36 Karaşemsi, 45.

37 Şapşaloğlu, I, 596; Polkanov, 28-29.

celer Sovyet Bilimler Akademisinin yayınlarında ve 1926 yılında yapılan nüfus sayımı belgelerinde yerini almıştır.³⁸ Kendisi Musevî olan Weisenberg Kırım'a ait hazırladığı "Antropoloji" adlı eserinde bunu teyit etmiştir.³⁹ Şapşaloğlu bütün Karâîleri üç grupta değerlendirmiş ve bunların etnik kökenlerini de belirlemiştir. Buna göre; 1- Osmanlı Devleti'nin eski sınırları içinde bulunan (Kudüs, Mısır, İstanbul, vd.) Karâîler İsrailîdir. 2- Eski Rusya İmparatorluğundakilerle Galiçya'da yerleşmiş olan Karâîler (Kırım Muhacirleri, Karâîler) Hazarların torunları olup, Türktürler. 3-Kuban Kazakları Karâîleriyle Astrahan çevresindeki Karâîler Slav kökenlidir.⁴⁰ Polkanov ve Saraç ise Kırım Karâîlerinin diğer coğrafyalarda (Mısır, Etyopya, Kafkaslar v.s.) bulunan Karâîlerle etnik açıdan bir yakınlığının bulunmadığını ve yalnızca dini inanış bakımından ortaklıklarının olduğunu bildirmiştir.⁴¹

Hazarlar XI. yüzyılın birinci yarısında güçlerini kaybetmeye başlayınca Dnyeper üzerindeki güney steplerine Kuman-Kıpçak olarak bilinen yeni bir Türk halkı gelmiş ve muhtemelen Kuman-Kıpçaklar Hazar halkının bakiyelerini kendine katmıştır. Bu Kuman-Kıpçak toplumu arasında eriyen Karâî inancındaki Hazarlar, daha önce çok az da olsa Kumanklar arasında yayılmış olan Karâîliğin de tesiri ile Kuman-Kıpçak Karâîleri ile kaynaşmıştır. Kuman-Kıpçak ve Hazar Karâîlerinin meydana getirmiş olduğu bu yeni toplulukta büyük çoğunluğu Hazarlar teşkil etmiştir. Bu topluluk gün geçtikçe daha da bütünleşmiş, dinî bakımdan "Karâî" inancına mensup olan "Kuman-Kıpçak" ve "Hazar"lar için etnik açıdan da "Karâî" adı kullanılmaya başlanmıştır.⁴²

Kırım Karâîlerinden bir grup XIV-XV. yüzyıllarda Litvanya ve Polonya'ya göç ederek yerleşmiştir. Yapılan araştırmalar ve değerlendirmeler Doğu Avrupa'da yaşayan Karâîlerin Türk olduğu, onların dil, kültür, örf, âdet, karakter ve tip olarak tamamen Türk özellikleri taşıdığını göstermiştir. Sayıları tam olarak belirlenemeyen Karâîler, günümüzde Kırında, Litvanya'da, Polonya'da, İsrail'de, Türkiye'de, Rusya'da ve Amerika'da yaşamını sürdürmektedir.⁴³

38 Polkanov, 29-30.

39 Polkanov, 14-15; Karaşemsi, 46.

40 Şapşaloğlu, I, 610.

41 Polkanov, 15-16; Saraç, 115.

42 Bkz. Artamanov, 575; Şapşaloğlu, I, 608-610; Şişman, 91, Kuzgun, 162; Kuman-Kıpçak ve Hazar karışımından meydana gelen Kırım Karâîlerinin Bizans Karâîlerinin uzantısı gibi göstermeye çalışan Z. Ankori Kırım Karâîlerinin Türk kökenli olduklarını reddetmiş, bu görüşünü, Kırım Karâîlerinin eskiden Rumca konuştuklarını, sonradan Türkçeyi öğrendiklerini ileri sürerek tutarsız biçimde temellendirmeye çalışmıştır. (Bkz. Ankori, 58-63); Kırım Karâîlerinin elinde XIII. yüzyıldan kalma bir Tevrat bulunmuştur. Karâî Türkçesi ile yazılmış olan bu Tevrat'ta Rumca kelimeler hemen hemen hiç yoktur, İbranice kelimeler de oldukça azdır. Kuzgun, bu toplum Bizans'tan gelen Karâî göçmenlerin uzantısı olsaydı, onların da İstanbul Karâîleri gibi Rumca bileceklerini, Tevratlarının Türkçe değil İbranice olacağını ve bu kitabı Tercime etmeye de ihtiyaç duymayacaklarını belirterek Kırım Karâîlerinin Türk asıllı olduklarını ıspatlamakta, Ankori'nin tezini çürütmektedir. (Bkz. Kuzgun, 300-301).

⁴³ 1991'de Doğu Avrupa Karâî cemaatlerinin tespit edilen sayısı şöyledir: Polonya'da 154, Litvanya'da 280, Moskova'da 100'den fazla, Kırım'da 800 Karâî bulunmaktadır. Sağlıklı istatistikî bir araştırma bulunmamasına rağmen Karâîlerin genel olarak toplam sayısının 30

3.3. Kırım Karâîlerinin Dili

Kırım Karâîlerinin dil özellikleri de onların etnik kökeni hakkında önemli fikir vermektedir. Türkçe konuşan Kırım Karâîlerinin Hazarların torunları olduğunu ileri süren Artamanov, Karâîlerin Hazar kökenli olduklarını gösteren yegane delil olarak Kıpçak-Oğuz lehçesine yakın bir dil konuşmalarını göstermektedir. Bu noktadan hareketle Hazar Karâîlerinin dinlerini muhafaza ederek Kıpçaklarla kaynaştıklarını ileri sürmektedir.⁴⁴ Polkanov ise Kırım Karâîlerinin ataları arasında Hazarların ve Kuman-Kıpçakların bulunduğunu belirtmekte, dilbilimcilerin verilerine dayanarak Karâî Türkçesinin Kuman-Kıpçak diline yakın olduğunu ancak bu dille özdeşleştirilemeyeceğini ortaya koymaktadır.⁴⁵ Bunun yanında Kırım Karâîleri, akrabaları olan Kırım Tatarları ile irtibatlarını sürdürdüğü için dil ve diğer özellikleri bakımından onlara benzemektedir. Dilcilerin tasnifine göre Karâîlerin dili Kıpçakça'dan biraz farklıdır ve Kıpçakça'nın bir koludur. Günümüz Karâî Türkçesinde Kıpçakça hakim olmakla birlikte Hazarların konuştuğu Lir lehçesinden sözler de yer almaktadır. Karâîlerin konuştuğu şivenin diğer Kuman-Kıpçak guruplarından farklı olması Hazarların kullandığı Lir lehçesinin Kuman-Kıpçakça'ya karışmasından kaynaklanmaktadır.

Dilcilerimiz için zengin bir kaynak olan Karâîlerin dilinde dini terminoloji dışında İbranice kelimeler bulunmamaktadır. Menkup, Solkat ve Çiftkale mezarlıklarında bulunan taşlardaki Karâî adları arasında: Ak Bike, Ay Tulu, Mamok, Beylik, Hanke, Altınkız, Severgelin, Biy Ana, Tonbul, Yalpacık, Sağdakçı, Çabak gibi Türkçe aile adlarına rastlanmaktadır. Aynı şekilde ay ve gün adlarının batı Türkleri arasında, saf bir biçimde yalnızca Karâîlerde kaldığı görülmektedir. Diğer Türk topluluklarında kullanılan "12 Hayvanlı Türk Takvimi"ne Kırım Karâîlerinde de rastlanmakta ve yıllar şu adlarla gösterilmektedir: 1. Sıçkan (Sıçan), 2. Sığır, 3. Pars, 4. Koyun (Tavşan), 5. Uluv (Ejder), 6. Yılın (Yılan), 7. Yilki (At), 8. Koyun, 9. Meçi (Maymun), 10. Tavuk, 11. İt, 12. Kaban (Domuz). Yılbaşını Nisan'dan başlatan ve onlar arasında kullanılan ay adları şöyledir: Koralay (Nisan), Başkuskan (Mayıs), Yaz Ayı (Haziran), Olağ Ay (Temmuz- Birinci yüzyılda Orta Asya Türkleri "Olak Ay" derlerdi.), Çürük Ay, (Ağustos), Ayroksu Ay (Eylül), Göz Ayı (Ekim), Soğum Ayı (Kasım), Kış Ayı (Aralık), Kara Kış (Ocak), Suyunç Ayı (Şubat), Artı Arık (Mart). Karâîler arasında kullanılan gün adları da orijinalliğini korumaktadır: Şabat günü (Cumartesi), Yedeh kün (Pazar), Yedeh baş kün (Pazartesi), Orta kün (Salı), Kan kün (Çarşamba), Kiçi eyne kün (Perşembe), Eyne kün (Cuma).⁴⁶ Cumartesi gününü belirt-

bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Diğer Yahudilerden ayrı bir gurup olarak kendi mabedleri bulunan Karâîler yoğun olarak İsrail'de, küçük guruplar halinde de Kırım, Polonya, Litvanya, Rusya, Türkiye, ABD, Fransa ve diğer bazı ülkelerde yaşamaktadır. (Bkz. M. Kizilov, "Karaites and Karaim: Recent Developments", http://www.cesnur.org/2003/vil2-003_kizilov.htm, 26.03.2005).

44 Bkz. Artamanov, 574-575.

45 Bkz. Polkanov, 140-141.

46 Polkanov, 117-119; Şapşaloğlu, I, 597-599; Karaşemsi, 54-54. Polkanov, eserinde Karâîle-

mek üzere aslı İbranice ve Tevrat'tan alınmış olan "Şabat" sözü dışında bu adlar Türkçedir.

Karâîler tarafından XIII. yüzyılda Karâî Türkçesi ile yazılan Tevrat Türkçenin en saf örneklerinden biri olmuştur. Daha sonraki yüzyıllarda yapılan Türkçe Tevrat çevirilerinde yabancı sözcükler artmış ve dil eski saflığını kısmen kaybetmiştir.⁴⁷ Karâî Türklerinin Türkçe edebiyat eserleri yanında dikkat çeken masalları, türküleri ve halk edebiyatı vardır. Karâî Türkçesi ile yazılı Tevrat ve diğer ürünler Kırım Karâîlerinin dili hakkında önemli bir fikir vermekte, Türkçe konuşan Karâîlerin Türk soyundan geldiklerini göstermektedir.

3.4. Kırım Karâîlerinin Kültürel Özellikleri

Kırım Karâîlerinin yaşam tarzı, ahlaki özellikleri, gelenekleri, ailevi ilişkileri, sanat gibi maddi ve manevi kültür alanında diğer akrabalarıyla (Tatarlarla) birçok ortaklıkları vardır. Seyyahlar ve bazı araştırmacılar XIX. yüzyılda Karâîlerin dış görünümü, dil, yaşam tarzı ve ahlaki yapı itibarıyla Tatarlardan ayırt edilemediklerini bildirir. Karâîler diğer Tatarlarla ev mefruşatı bakımından ortak özelliklere sahiptir. Karâîlerin odaları büyük dikdörtgen şeklindedir. Odanın duvarları yüksek olmayan divanlarla, divanlar da, üzerine halı örtülen şiltelerle döşelidir. Divan üzerinde duvar boyunca pahalı ipek ya da yün kumaştan yapılmış kare şeklinde yastıklar yerleştirilir. Bu yastıklara onlar "çatma yastık" adını verir. Gündüzleri bu döşeme divan, geceleri ise yatak görevini icra eder, özel yatakları yoktur. Divanların üzerine bağdaş kurarak otururlar. Odanın ortasında "türki" adını verdikleri küçük yuvarlak bir masa bulunur. Bunun çevresinde bağdaş kurup otururlar, "sini" adını verdikleri bir bakır tepsi üzerine sofraya kurarlar ve yemeklerini yerler. Aynı tabakları yoktur. Ev içindeki bu döşeme ve yaşam tarzı diğer Tatarlarla ortaktır.⁴⁸ Aslında genel olarak bu tip bir yaşam tarzı bütün doğu halklarında, özellikle de Türk halklarında yaygındır. Tatarlarla Karâîlerin yaşam tarzındaki dış görünüşler ortak gelenekle, çok eski tarihlere uzanan göçebe yaşam şekliyle ve kavim olarak bir kökten gelmekle açıklanabilir.

V. Kondaravki 1875'de yazdığı "Universal'noye opisanoye Kırımı" adlı eserinde Karâîlerle ilgili şunları kaydeder: "Onlar VII. yüzyıldan beri Kırım'da bulunan Türk kökenli Hazarların soyundandır... Karâîler Tatarları oldukça çok sever, düşünceleri ve ticari bakımdan güvenilir kişilikleri birbirine

rin gün, ay ve yıl için kullandığı Türkçe adlar yanında öteden beri kullanılan çok sayıda erkek ve kadın şahıs adlarının ve soyadlarının listesini vermiştir. Bu adların Kırgız, Kazak, Kırım Tatarları, Karaçay-Balkar, Başkurt, Türkmen, Altay, Gagauz ve diğer Türk topluluklarındakilerle büyük oranda ortak olduğunu göstermiştir. Ancak tarihi süreçte Müslüman toplumlarla etkileşimin bir sonucu olarak Arapça ve Farsça adlara ve sözlere dikkat çekmiştir. (Bkz. Polkanov, 121-125, 135-139).

47 Şapşaloğlu, I, 596; Kuzgun, 265. Karâî Türkçesi ile yapılan Tevrat çevirisinin ilk baskısı 1835'de İstanbul'da, ikincisi 1848'de Gözleve'de yapılmıştır. Sadece Tekvin kısmının Karâî Türkçesiyle çevirisi ise 1889'da Vilno'da basılmıştır. (Bkz. Kuzgun, 327). Karâî Türkçesi ile yazılmış Tevrat'tan örnekler için bkz. Şapşaloğlu, I, 601-602; Kuzgun, 325-326.

48 Polkanov, 34.

benzer. Coşkuyla onların şarkılarını söyler, hikayelerini anlatırlar. Onların ev yaşamları dikkatle incelendiğinde, kadınlarının ve kızlarının yabancı erkeklerle konuşmasına izin vermedikleri görülür... Kısacası Karâîler bütün Tatar adetlerini taklit ederler. Onlarda kesinlikle aile reisine itaat edilmesi ve bütün ev işlerinin yapılması gerekir... Bu halkın sahip olduğu yaşam tarzı, Tatarların adetlerini, kap-kacaklarını, mefruşatını, giysilerini ve yemeklerini hatırlatır..."⁴⁹ Araştırmacılar Kırım Karâîlerinin kadınları hakkında, onların çocuktuktan beri babalarının ya da büyük ağabeylerinin, evlendiklerinde ise kocalarının idaresinde bulunduğunu... Tatar kadınları gibi onların da yabancı erkeklerden sakındıklarını, sokaklarda yüzleri açık dolaşmadıklarını, okur-yazarlarının azlığını, kızlarını 11-13 yaş gibi erken yaşta evlendirdiklerini ve eş seçiminin ebeveyne bağlı olduğunu kaydederler. Ayrıca Kırım Karâîlerinin evlerinin, evlerindeki döşeme ve eşyaların ayrıntılarına kadar Tatarlarınkiyle ortak olduğunu ifade ederler.⁵⁰ Tatar ve Karâîlerdeki bu ortaklıkların onlar arasındaki ortak köken ve gelenek birliğinden kaynaklandığı görülür.

Yalnızca Kırımın diğer sakinlerinin değil, Kırma seyahat gerçekleştiren seyyahların ve resmi dokümanların Karâîlerin ahlaki özellikleri hakkında verdiği bilgiler, onların namuslu, sözlerine bağlı, dürüst, misafirperver, komşularıyla iyi ilişkiler kuran, çalışkan, neşeli, barış sever ve yüksek ahlaki karaktere sahip kimseler olduklarını göstermiştir. Ayrıca onlar herhangi bir suç işlememiştir. Bu özelliklerinden dolayı Rus hükümeti daima Karâîleri diğer Yahudilerden farklı görerek onlara özel hak ve imtiyazlar tanımıştır.⁵¹

Kırım Karâîleri daha çok tarımla meşgul olmalarıyla tanınmıştır. İhtilal öncesine kadar kırsal alanda yaşayanlar yaygın olarak üzüm yetiştiriciliği yapmıştır. Hatta şehirli Karâîler şehre yakın yerlerde küçük de olsa bir bahçeye ya da üzüm bağına sahip olmak istemiştir. Şehirli Karâîler meslek açısından diğer milletlerle karşılaştırıldığında onlar arasında öğretmen, bürokrat, asker, avukat, mühendis, doktor, tarım uzmanı, devlet memuru gibi çok sayıda entelektüelin yetiştiği görülmüştür. Onlardan bazıları zanaatkar, sanayici ve tüccar olarak ün salmış, onlar arasında deri işlemeciliği zanaatı yaygın olmuş, "yaymacı" adı altında, gerekli ev eşyalarını ve giyim-kuşam malzemelerini satan gezici tüccarlar bulunmuştur. Bahçesaray ve Karasu pazarında günümüze kadar çok sayıda Tatar bu işle meşgul olmuştur.⁵² Karâî kültür materyallerinin en önemlilerinden birisi "talki" denilen bir alet olmuştur. Geçmişte Hazarlar tarafından kullanılan bu alet Karâîler'de hamur yoğurmak için kullanılmış ve günümüzde de Karaçaylar tarafından kullanılmaya devam edilmiştir.

Karâî yemekleri de tarz ve isim olarak Türk karakteri göstermektedir. Katlama (peynir çöreği), yayma (normal çörek), kıyma, yaymaç (pasta), umaç

49 Polkanov, 32-33.

50 Bkz. Polkanov, 33.

51 Bkz. Polkanov, 38-41; Şapşal, 8.

52 Bkz. Polkanov, 43-46.

(un çorbası), tutmaç (makarna), kibin (içine çiğ et konulduktan sonra ateşte pişirilen yuvarlak çörek) gibi bütün Karâî yemekleri Türk özellikleri taşımaktadır. Karâîler sonbaharda et hazırlamakta, koyun etini ince dilimler halinde kesmekte ve fırınlarda kurutmaktadırlar. Bu kuru et hazırlama işi de Karâîlerin Hazar kökenli olduklarını göstermektedir. Çünkü yaz aylarında bözkırlara giden Hazarlar orada birçok kış yiyeceği ile birlikte özellikle kuru et hazırlar, şehre geri döndükten sonra kış boyunca hazırladıkları yiyecekleri tüketirlerdi.⁵³ Kırım Karâîlerinin sahip olduğu bütün bu kültür özellikleri onların Hazarlarla akrabalığını göstermesi açısından önemli veriler sayılmaktadır.

3.5. Kırım Karâîlerinin İnanışları

Kırım Karâîlerinin inanışlarını Yahudilik içerikli inanışlar ve geleneksel Türk dini inanışlarının bakiyeleri şeklinde incelemek mümkündür. Ancak bazı inanışlarda her iki inanışın iç içe girdiği görülmekte, bu tür inanışlarda kesin bir ayırım yoluna gidilmemektedir.

Kırım Karâîlerinin inanışlarının bir bölümünü Yahudilik içerikli inanışlar oluşturur ve bu inanışlar nesilden nesile daha çok sözlü olarak aktarılır. İnanç ve ibadet esasları bakımından temel prensiplerde diğer Karâîlere benzeyen Kırım Karâîlerinin onlardan farklı olduğu bazı noktalar da vardır. İnanç yönünden diğer Karâîler gibi Talmud'a muhalif olan Kırım Karâîleri Tevrat'ı şeriatın tek kaynağı ve Hz. Musa'yı en büyük peygamber olarak kabul eder. Hz. İsa ve Hz. Muhammed hakkındaki görüşleri diğer Karâîlerle aynıdır. İbadetlerini sabah ve akşam olmak üzere iki defa yaparlar. Ancak Karâî Türklerinde bu ibadetlerin ve duaların yapılış şekli ve biçimi diğer Karâîlerden biraz farklıdır. Karâî Türkleri ibadetlerinin büyük bir kısmını Türkçe olarak yapar, İbranice'yi kutsal dil sayar ve Tevrat öğretimine büyük önem verirler. Karâî çocukların din eğitimi günümüzde tamamen Türkçedir. İbranice Tevrat eğitimi neredeyse tamamen terkedilmiş durumdadır. İbadethanelerde bulunan kitaplar İbranice'dir. Ancak Karâî Türkleri bu kitapları ellerine almakla birlikte Karâî Türkçesi ile dualarını okur. Diğer Karâîlerde olduğu gibi ferdi ve toplu olarak ibadet ederler. Toplu ibadet ve dualar kenesada yapılır. Bütün ayinlerinin sonunda "kalp duası" yapan Karâîler bu dua sırasında ses çıkarmadan dudaklarını kıpırdatır ve fısıldayarak dua eder.⁵⁴

Kenesaların iç düzeni genellikle sinagoglara benzer. Karâîlerin kenesaları üç bölüme ayrılır. 1- Altar, 2- İbadet edecekler için ayrılan yer, 3- Yaşlılar için ayrılan yer. Bu sonuncu kısmın üzerinde kadınlar için ayrılan bölüm bulunur. Kenesanın iç kısımları ise Müslümanların camisi gibi halı ve kilimle kaplıdır. Karâîlerde ruhban sınıfı yoktur. Kenesalarda "hazan" adı verilen, ayinleri yöneten bilgili kişiler ya da din bilginleri görevlidir.⁵⁵

53 Kuzgun, 318.

54 Kuzgun, 274-279, 320-328.

55 Karâîlerin ibadethanelerinde yapılan ayinleri yöneten özel olarak eğitilmiş kişiler vardır. Bunlara *hazan* adı verilir. Ruhban sayılmayan hazanlar ibadetleri yönetir, cenazelerde dua

Kırım Karâîleri her ne kadar Karâî inanışlarını benimsemişse de onlarda geleneksel Türk dini inanışlarının izleri ve bu inanışların Karâîlikle kaynaşmış şekli yaşatılmaktadır. Bütün Türklerde olduğu gibi Kırım Karâîleri de “Tengri” adını verdikleri, gökleri ve yeri yaratan bir Tanrıya inanmaktadır.⁵⁶ Hatta yeni dini inanışlarıyla birlikte Kırım Karâîleri “Tanrı” adını kullanmaya devam etmektedir. Bu yönüyle Karâîlerin geçmişte, genel olarak bütün Türkler arasında yaygın olan “Tanrı” inancına sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Karâîlerin mitolojilerinde mitolojik varlıklardan söz edilir. Bunlar, “Ulug Ata” ve “Kargavlı” veya “Kargal Ata”dır. “Ulug Ata” bütün iyi ve güzel olan şeylerle –barış, huzur, iyilik, yağmur, ürün v.b- “Kargal Ata” ise bütün kötü olan şeylerle –hastalık, kuraklık, talihsizlik, musibet ve felaketlerle ilişkilendirilir. Karâî halk takvimi “Ulug Ata Sanavı” (Ulu Ata Hesabı) adını taşır. Bunun yanında, çok önceleri Karâî ailelerinde anneler söz dinlemeyen çocuklarını kötü ruhlarla korkuturlardı. Eski bir geleneğe göre yılda bir kez evlerde “Kargal Ata”yı tasvir eden korkuluk yapılırdı.⁵⁷ Kırım Karâîlerinin eski inanışları, yansımalarını haftanın isimleri için kullanılan sözlerde de bulur. Örneğin; “Kan kün” (Çarşamba), “kurban günü” veya “kanlı gün” anlamına gelir. Çuvaşların ve Başkurların da Çarşamba gününü aynı şekilde adlandırmaları dikkat çeker.⁵⁸

Yakın zamanlara kadar Karâîler evlerinde önemli bir yere çakılan ağaç çiviye “çuy” (tef) asarlardı. Bu tef yardımıyla tan yeri ağarırken onlar kötü ruhları kovarlardı. Yaşlı kimseler özel olarak okudukları dualarla tefe vurarak kötü ruhları evin kapısından sokağa kovar, daha sonra derhal eve dönerek güneş ışınları eve girebilsin diye pencereyi açarlardı. Sonraları bu uygulamaya ortadan kalkmış, ancak günümüze kadar mutfaklarda ağaç çivi üzerine elek asmak suretiyle bu adetin anısı yaşatılmıştır. Karâîler, üzerine tef astıkları ağaç çivilere çeşitli kötülüklerden koruduğu düşüncesiyle bazı inanışlar yüklemektedir. Bu yüzden onlarda bebek beşikleri yalnızca ağaç çivilerle tutturulmaktadır.⁵⁹

Kırım Karâîlerinde renklerin ifade ettiği semboller de onların inanışlarıyla ilgilendirilmektedir. Onlar arasında “ak” renk sevinç ve neşe ile “kara”

eder ve nikah kıyar. Onlar bu hizmetleri yaparken herhangi bir ücret talep etmez. (Kuzgun, 241). Bunun yanında Kırım Karâîlerinde 1837'den beri güney bölgesi için Kırım'da Gözleve'de “Karâî Dini İdaresi” bulunmaktaydı. Bu dini idarede bir *haham* ve iki *hazan* görev yapıyordu. Troka şehrindeki benzer dini idare de batı bölgesindeki Karâîlere hizmet sunuyordu. Her ikisinde görev yapan *haham* kendi bölgesindeki bütün din görevlilerinin başı kabul ediliyor ve Karâî halkının temsilciliğini yapıyordu. Karâî din görevlilerinin günlük giysisi “kaftan”dan ve üzerine sarılı bir kuşaktan oluşur. Kaftan üzerine kısa bir “fermane”, onun üzerine de bir cübbe, başlarına da sarıya benzer biçimde yuvarlak bir şapka giyerler. İbadet esnasında buna “tallit” adlı beyaz bir parça eklerler. 1895'de Gözleve şehrinde *hazan* hazırlamak için Bakanlığa bağlı olarak 5 sınıftan oluşan Karâî İlahiyat Okulu açılmıştır. (Şapşal, 9) Ancak bunların ne zaman işlev dışı kaldığı konusunda bilgiye rastlanamamıştır.

56 Bkz. Polkanov, 87-88, 159; Saraç, 17-18, 69.

57 Polkanov, 89; Saraç, 24-25.

58 Polkanov, 89.

59 Polkanov, 90; Saraç, 23-24, 138.

renk ise kötü ve üzücü olaylarla birlikte anılmakta ve kullanılmaktadır. Örneğin; kutlama törenlerinde “ak alva” (ak helva), yas törenlerinde “kara alva” (kara helva) kullanılmaktadır. Ayrıca Karâîlerde düğün öncesinde yeni evlenecek gençlerin evi mutlaka badanalanmaktadır. Mutlaka sevinçli olaylarda ak, üzücü olaylarda kara renk öne çıkmaktadır.

• Karâîler, Hakanlığın ilan edilmesinde, eski Türk adetlerinde olduğu gibi Hakani “ak keçe” üzerine oturarak üç kez havaya kaldırmıştır. Daha sonra bu törene katılanlar bu olayın anısına keçeyi parçalamış ve kendilerine şans getirmesi için kutsal bir nesne gibi onu saklamıştır. Bunun yanında Karâîlar, günümüze kadar ölü anma törenlerinde kara keçe veya post kullanmayı sürdürmüş, evde bulunmaması durumunda kara keçe ya da post, benzer amaçlarla özel olarak muhafaza edildiği kenesadan getirilmiştir.⁶⁰

Karâî inanışlarından birisi de bütün Türklerde karşılaşılan “ağaç kültü”dür. Onlar yaşlı bazı ağaçların yardım ve koruma gücüne sahip olduklarına inanmaktadır. Hazarlarda olduğu gibi Kırım Karâîlerinde daha çok buna “meşe kültü” şeklinde rastlanmaktadır. Tanrıdan bir şey istenildiğinde bu tür ağaçlar ya da ağaçlıklar ziyaret edilmektedir. Aynı zamanda Kırım Karâîleri bu tür yerlerde “ata ruhlarının” yaşadığına inanmaktadır. Bu kült son zamanlara kadar taşınmakta, hatta din adamları bununla ilgili bir törene katılmaktadır. Kuraklık yıllarında Karâîlerde törenle ilgili şu süreç izlenebilmektedir: Hazan önde olmak üzere kenesadan çıkılmakta ve Tevrat tomarlarıyla birlikte yakınların mezarına gidilmektedir. Burada, kutsal sayılan meşelerin yanında, yağmur göndermesi için Tanrı’ya dua edilmektedir. Bu mezarlığın “Balta Tiymez” (Balta değmez) şeklinde adlandırılması ilginç görülmekte, kutsal sayıldığı için sözkonusu yerden ağaç kesilmemektedir.⁶¹ Kırım Karâîlerinde meşe kültü şeklinde görülen inanış bebeklerin beşiklerinin hazırlanmasına da yansımakta, onlarda beşikler yalnızca meşe tahtalarından yapılmaktadır.⁶² Yağmur yağdırmayla ve ağaçla ilgili bu inanışın Kırım Karâîlerinin ataları Hazarlardan geldiği tahmin edilmektedir. Çünkü Hazarlarda en yüce varlık “Tengri Han” idi ve ona at kurbanı sunulurdu. Sunulan kurbanın kanı kutsal kabul edilen ağacın çevresine dökülür, başı ve derisi ise bu ağacın budaklarına asılırdı.⁶³ Eskiden Karâîler mezarlıklarındaki kutsal saydıkları ağaçlara tazim eder ve onların yardımına ve kötülüklerden koruduklarına inanırdı. Bu inancın bir gereği olarak Litva’daki (Trakay) Karâî mezarındaki yaşlı ağaçların kesilmesine izin verilmemekte, çünkü bunun kutsal bir şeye hakaret olduğu düşünülmektedir.⁶⁴ Kırım Karâîlerinde günümüzde de Karâî mezarlarında kutsal kabul edilen ağaçlara gizli bir niyette bulunmak ve Tanrı’dan onu yerine getirmesini dilemek yaygın bir adettir. Bu uygulamaya Karâîler ciddi olarak başvurmaktadır. Olağanüstü durum-

60 Polkanov, 91.

61 Bkz. Polkanov, 92; Saraç, 19-22, 141; Tanyu, 68.

62 Saraç, 23.

63 Polkanov, 95; Saraç, 22.

64 Polkanov, 92

larda başvurulan bu uygulamada Karâîler isteklerini açığa vurmamaktadır.⁶⁵ Türk din tarihinde sıkça rastlanan ağaçla ilgili inanış ve uygulamalara Hazarların yakın akrabası olan Çuvaşlarda ve genel olarak bütün Türk topluluklarında günümüzde de rastlanmaktadır. Bu durum Hazarlarla Çuvaşların ve diğer Türk topluluklarının etnik kökeni ve geçmişteki dini inanışları bakımından ortak yönlerinin bulunduğunu göstermektedir.

Kırım Karâîlerinde, Türklerde yaygın olan “ateş kültü”ne de rastlanmaktadır. Onlar ateşi tazim etmekte, ateş küllünü rastgele atmamakta ve boş bir yerde yığın halinde toplamaktadır. Bu yere Karâî dilinde “kulyuk” (küllük) denilmektedir. Ateşe tazim eden Kırım Karâîleri aynı zamanda çocukların ateşle oynamasını ve ona tükürülmesini yasaklamaktadır.⁶⁶ Litvanya ve Polonya Karâîlerinde muhafaza edilen eski inanışlardan “su kültü”ne Kırım Karâîlerinde de rastlanmaktadır. Bu durum onların mabedlerini, suyun kutusal olduğuna inanışın bir neticesi olarak, daha çok su kenarına yapmış olmalarıyla açıklanmaktadır.⁶⁷

3.6. Kırım Karâîlerinin Bazı Törenleri ve Âdetleri

Kırım Karâîleri sahip oldukları inanışlar yanında kendilerine has çeşitli tören ve âdetleri de yerine getirmektedir. Karâîler arasında “âdetler dinin yarısıdır” şeklinde bir söz yaygındır. Bununla Karâîler, geleneklerine ve âdetlerine bağlı olduklarını ifade etmektedir. Bu başlık altında Kırım Karâîlerinin uygulamaya geldikleri bazı tören ve âdetlere dikkat çekilecektir.

a- Evlilik ve Düğün

Karâîlerin düğünlerinde ilginç adet ve uygulamalarla karşılaşılır. Onların düğünleri daha çok Tatar ve diğer Türk kavimlerinin düğünlerine benzer. Ancak bazı ayrıntıda onlardan ayrılır. Biz onların ortak özelliğinden çok Karâîlere has olan adet ve uygulamaları belirtmeye gayret edeceğiz. Her şeyden önce Karâîlerde düğün, ne evlenenlerin, ne de iki ailenin şahsi işidir. Düğünde gelin ve damadın iradesi çok az rol oynar. Düğün daha ziyade bütün herkesin katıldığı, uzun süre hazırlıkların yapıldığı ve görkemli biçimde müzik ve şarkılar eşliğinde icra edilen büyük bir şenlik ve kutlamadır. Düğüne Karâîlerin komşuları olan diğer Tatarlar da kabul edilir. Genellikle evlenme hakkındaki konuşma çocuklar henüz küçükken ailedeki babalar arasında gerçekleşir. Çocuklar evlenme çağına geldiklerinde, -eskiden bu yaş kızlar için 11 ve 13 yaş arasında değişirdi- ebeveynler çocukların olurlarını sormadan ve onların meseleye olumsuz bakmadıklarını kabul ederek nişan törenini ilan eder. Bu törende damat adayı “hazan” aracılığıyla gelin adayı ile nişanlanma niyetini ilan eder ve bu günden sonra düğün törenine kadar damat bir daha gelin adayını göremez. Damadın şahitleri müzik eşliğinde gelinin evine gider. Burada gelinin babası onlara hediye verir, ikramda bulu-

65 Polkanov, 95.

66 Bkz. Saraç, 23, 142-143.

67 Polkanov, 96.

nur. Düğünden iki-üç hafta önce damadın bütün tanıdıkları ve akrabaları ona kadınlara has kumaşlardan hediyeler içeren “honca” (bohça) gönderirler. Her iki ebeveyn düğün törenini idare edecek “çırakçı” adı verilen bir kişi seçer. Çırakçı müzik eşliğinde gelin evine “honca” ve reçelleri ulaştırır. Daha sonra akşam gelinin evinde müzik eşliğinde elbiselerin biçki işlemi belirlenir.⁶⁸

Düğünün ilk günü damat geline çeşitli reçellerin ve tatlı likörlerin (tatlı rakı) bulunduğu bir tepsi gönderir. Akşam düğün başlar ve birkaç gün devam eder. Düğün süresince damat ve gelin tarafında ayrı ayrı icra edilen törenler olur. En güzel giysileri içinde kızlar gelin evinde toplanır. Müzik eşliğinde oyunlar oynanır. Gelin bu gece “tuvuh” (duvak) adı verilen örtü örtülüken oynamaz. Bu örtünün altında gözlerini önüne eğmiş durumda bakışlarını saklayarak düğün sonuna kadar oturur. Çırakçının gelinin yanına gelme ve başı üstünde tepsiyi tutarak oynama hakkı vardır. Bu esnada onun başı üstündeki tepsiye kadınlar, fakirlere dağıtılmak üzere para atar. Gece yarısından sonra akşam yemeğine otururlar. O akşam damadın evinde gençler toplanır ve sabaha kadar gezer, dolaşırlar. Ertesi gün gelinin evinde kadınlar tekrar toplanır ve gelini banyo yaptırır. Banyo, hüzünlü müzik ve şarkılarla gerçekleşir. Banyodan sonra gelinin saçlarına ve ayaklarına kına yakılır, saçları lüle lüle örülür ve Türk halklarına has, kızları kadınlardan ayıran, Karâî dilindeki söyleyişle “zilif”leri (zülûf) taranır.⁶⁹

Damat da arkadaşlarından ve tanıdıklarından oluşan bir kalabalıkla aynı gün hamama gider ve orada bütün bir gece yıkanır. Damat kendisine katılan herkese at ayarlamak zorundadır. Maskaralık yapmak üzere düğünün katılımcılarından biri de “soytarı”dır. Onu, bir fıçı şarapla ve çoğu durumda koyun etinden hazırlanan yiyeceklerle, “çırakçı” izler. Bu tür bir gurupta genellikle yüz kadar kişi olur. Damadın yıkanmasından sonra herkes traş olur ve burada yer, içerler. Sonra atlılar damadı ortalarına alacak biçimde sıraya dizilir ve bütün atlı alayı eve doğru hareket eder. Yerleşim yerinin dışına çıktıklarında “kiyuv” (at koşu) yarışı yaparlar. Alacakaranlık bastırıldığında büyük meşaleler yakılır, tabancalar doldurulur. İki sıra halinde davul, tef, zurnanın çıkardığı gürültülü seslerle ve bağırışlarla hızla gelin evine doğru gidilir. Eve yaklaşıldığında atlı alayından ayrılırlar ve dört nala birbirlerini geçmeye çalışarak koşarlar. Bunun nedeni atlılardan bir kaçının gelinin evine damadın yaklaştığını haber vermek istemesidir. Bunlardan birinci ipekli, ikinci pamuklu bir şal ve üçüncü ise bir baş soğan alır. Akşam geç vakit gelinin evinde saygın kişiler toplanır. Onların huzurunda “şetar” (evlilik mukavelesi) gerçekleşir. Bundan sonra evliler ve yaşlılar sofraya oturur. Damat gençlerle kendilerine ziyafet çekmek üzere buradan ayrılır ve uygun bir yere gider. Yaklaşık gece yarısı onların arkasından “çırakçı” peynir ve koyun etinden yapılan büyük bir börekle (*kubete*) ve buğday ekmeği ile herkesi düğün yemeğine davet eder. Dostları damadı evlilik

68 Polkanov, 60.

69 Polkanov, 61.

odasına götürür ve burada özel şarkılar eşliğinde uzun süren bir damat giydirme töreni yapar. Daha sonra birkaç dakika ekmek, tuz ve tepsi bulunan bir masaya oturulur ve orada hazır bulunanlar fakirlere dağıtılmak üzere bu tepsiye para koyar. “Çıracı” öncülüğünde damat yaya olarak meşalelerle, mumlarla ve müzik eşliğinde geline götürülür. Gelinin sıkı bir şekilde örtü içinde beklediği evde “hazan” evliliği kutsar “şetar”ı (evlilik mukavelesi) okur ve imzalar. Daha sonra damat evine gider, gelini ise erkek kardeşi ellerinden tutarak damadın akrabalarının hazırladığı arabaya götürür ve damadın evine giderler. Burada da erkek kardeşi gelini evlilik odasına kadar götürmelidir.⁷⁰ Gelin ve damat için bir gelenek uygulanır. Buna göre; beyaz bir keçe ya da post üzerinde her ikisi de ayakta durur. Üzerlerine metal para, badem, şeker, hububat gibi şeyler serpilir. Törenin sonunda gelinin başı üzerine kül dökülür. Mutlaka yapılması gerekli görülen bu törende beyaz keçe ya da post, Kırım Karâîlerinde memnuniyeti, mutluluğu ve sağlığı sembolize eder. Gelin eve girerken kapı kapatılır ve fakirlere verilmek üzere bağışta bulunarak geçiş için izin alır. Gelin ve damat eve girerken badem ve şeker saçarlar. Gelin geldiğinde masaya çerez koyarlar. Bu uygulamaya “yıkıl ket aş” (yeyiniz ve çekiniz) adını verirler. Konuklar ayrılırken gelin ve damadı yatak odalarında bırakırlar. Ertesi sabah yerine getirilmesi gereken âdet yeni evlilerin yatak çarşafının kontrol edilmesidir.⁷¹ Gelin yedi gün evden dışarı çıkmamalıdır. “Bakış gecesi” (bahış gecesi) adı verilen 7. gecede erkek tarafın evinde bütün akrabalar hediyeleriyle birlikte toplanır. Genç damat kadınlar arasında oturan annesinin elini ve eteğini öper, ona bir palto hediye eder. Hazır bulunanlar yeni evlilere katkı sağlamak için bunun üzerine para asar. Bu âdetle düğün sona ermiş olur.⁷²

b) Cenaze ve Anma

Kırım Karâîlerinde cenazenin tekfin ve defin işlemleri Karâî inanışlarına göre gerçekleşir. Bir insan ölünce gözleri kapatılır, çenesi bağlanır. Daha sonra cenaze yıkanır, kefenlenir, tabuta konularak en yakın kenesaya taşınır, burada ölen için dua edilir. Duadan sonra cenaze ayak kısmı güneye gelecek şekilde ve yüzü Kudüs’e çevrilerek mezarlıkta defnedilir. Hazan bundan sonra bir dua okur ve cenaze alayı cenaze evine giderek taziyede bulunur. Bu uygulamalar Karâîlerde genellikle ortaktır. Ancak cenazeye ilgili Kırım Karâîlerine has anma törenleri vardır.

Kırım Karâîlerinde “ayak-çmek” (kupadan içmek) adı altında bir anma uygulamasına rastlanır. Definden sonra akraba ve yakınlar ölünün evine geri döner. Burada odaların birinde yere mutlaka kara renkte bir keçe ya da post

70 Polkanov, 62-63.

71 Polkanov, 64, 70.

72 Polkanov, 65; Kırım Karâîlerinin düğün adetleri ile diğer Türk kökenli Karâîlerin âdetleri birbirine benzemektedir. (Karşılaştırma için bkz. Tanyu, 67-70; Kuzgun, 266-273).

serilir. Evde böyle bir şey bulunmuyorsa, bu amaçla kenesada bulundurulmuş keçe ya da post getirilir. Keçe üzerine orada hazır bulunanlar; ortaya ölünün en yakın akrabası, çevresine de akrabalık derecesine göre geri kalanlar şeklinde otururlar. Keçenin ortasında ekmek ve şarap sunan *hazan* ayakta durur, dua okur, şarabı ve ekmeği takdis eder ve ölünün merkezde oturan en yakın akrabasına ikram eder. Bu kişi kupa'dan yudumlar, ekmekten bir parça koparır ve kendi yanındakine verir. Güneşin hareketi gibi, şarabın bulunduğu kupa ve ekmek törenin gerçekleştiği keçenin ya da postun üzerinde oturan herkesi dolaşır. Böylece tören tamamlanmış olur. Belirtilen cenaze töreninin benzerine Hazarlarda rastlanmaktadır. Şarkiyatçı Prof. Veselovskiy Hazar Hakanın ölümü durumunda kara bir keçe üzerinde oturarak onu andıklarını bildirmiştir. Hazarlar yeni bir Hakan seçtiklerinde ise onu ak bir keçe üzerine oturturlardı. Benzer uygulamalar başta Kıpçaklar olmak üzere diğer Türk ve Moğol kavimlerinde de bulunmaktadır.⁷³

Karâîlerde karşılaşılan diğer bir tören "et aşı"dır. Ölünün defnedilmesinden sonra ölünün yakınlarına en yakın anma gününe kadar bir hafta boyunca yasak konulmakta ve onlar etli yemek yiyememektedirler. Karâîlerin sofrasının her zaman çeşitli türdeki koyun etleri ile dolu olduğu göz önünde bulundurulursa bu yasağın oldukça katı bir kısıtlama olduğu anlaşılır. Ölenin evinde gerçekleşen ilk anma gününde, beraberlerinde helva getiren akrabaları ve yakınları toplanır. Bu törene "hazan" da davet edilir. O uygun duaları okur, daha sonra anma tekrarlanır. Bu anma için yemekte son derece güzel koyun etiyle hazırlanmış yemekler (kubete, çebureki, pastırma, pilav), helva, şarap ve üzümlü çay bulunur. Ölüm gününde olduğu gibi ölümden sonraki 7. günde matem için "kara helvası" ya da "ölüm helvası" adını verdikleri helva hazırlanır. Bu, ölü için duyulan büyük üzüntüyü sembolize eder. Anma akşamında karanlıkta yakılan mum, matem için aile üyelerinin bütünüyle giydiği karalar, helvanın rengi, acı biber ailenin matemini, karamsarlığını ve üzüntüsünü sembolize eder. Bununla ilk matem dönemi bitmiş ve ölenin yakınlarının her zamanki etli sofraya geçmelerine izin verilmiş olur. Definden sonraki 7 gün boyunca ölünün evinden dışarıya bir şey çıkarılması yasaktır. Sonraki anma töreni 40. günde gerçekleştirilir. Ölünün 40'ı önceki anmanın tersine akşam değil gündüz yapılır. Matem için hazırlanan kara helva yerine daha tatlı kahve renkli bir helva hazırlanır. Buna "hazar katmağı" veya "hazar helvası" denir. Bu, çok miktarda balla, bibersiz hazırlanır. Diğer yiyecekler 7. günde hazırlananlar gibidir. Sonuncu anma töreni ise

73 Polkanov, 48-50. Çin yıllıklarına dayanarak Tu-kiu'ların adetleri hakkında bilgi veren Radloff, yukarıda söz edilen konu ile ilgili şunları aktarır: "Hükümdar tahta çıkınca en yüksek memurlar onu bir keçe örtünün üzerine oturatarak güneşin istikametine göre 9 defa bir dairenin etrafında dolaşırdılar. Onu taşıyanlar, her dönüşünde hükümdarın önünde eğilirdi. Bu merasimden sonra onu bir ata bindirirler..." (Bkz. W. Radloff, *Sibirya'dan*, Çev. A. Temir, İstanbul 1934, I, 123-124; ayrıca bkz. D. Yıldırım, "Köktürklerde Kağanlık Süreci: Kaldırma, Kötürme ve Oturma", *Türk Kültürü Araştırmaları Prof. Dr. Şükrü Elçin'e Armağan*, Ankara 1993, XXIX, Sayı: 1-2, 368-379).

matemin bütünüyle sona erdiği 11 ay sonra icra edilir. Bu anmaya “akkiyim-yak” adı verilir. Bu anmanın özelliği anmada kullanılan “ak helva” ve diğer tatlı yiyecekleri bulundurma zorunluluğudur. Bunların yanında cevizli helva, tatlı pasta ve bisküviler, reçeller de bulunur. Bütün bunlar tatlı olmayan geleneksel yemekleri tamamlar. Anma yemeğine içeceklerden şarap, votka, çay, kahve ve komposto koyarlar. Genel olarak matemle ilgili uygulama yiyeceklerle sınırlıdır. Bu zikredilen uygulama Kırımın diğer halklarında görülmez.⁷⁴ Kırım Karâîlerinde matem döneminde riayet edilmesi gereken et yaşağı dışında, ölünün 3’ü, 7’si, 40’ı şeklinde gerçekleşen anma törenlerine genellikle Kırgız, Kazak, Özbek, Türkmen, Tatar, Çuvaş gibi bütün diğer Türk topluluklarında rastlanır.

Karâîlerde mezarların yanından geçerken onlara tazim için attan inmek eski bir adettir. Bu adetin Hazarlar’da da bulunduğu nakledilir. Hazarlar, yalnızca yaşamında değil öldükten sonra da Hakanlarına tazimde bulunur, onların mezarlarının yanından geçerken attan inip, eğilerek selamlar ve mezar gözden kayboluncaya kadar da atlarına binmezlerdi.⁷⁵

c) Diğer Tören ve Adetler

Karâîlerde ilginç bir dini adete *Pesah** kutlamalarında karşılaşılır. Karâîler söz konusu kutlamayı Müslümanların kurban bayramına yakınlaştırır. İsrailoğullarının Mısır esaretinde buldukları sırada çektikleri acı, esaretten kaçış ve çölde dolaşmalarının hatırasına kutladıkları *Pesahın* başlıca yemeği sarımsakla birlikte ıslak toprak kıvamında hazırlanan bir tür tatlıdır. Kırım Karâîlerinde sarımsak bu yemeklerde herhangi bir rol oynamaz. Buna karşılık onların sofrası Müslümanların Kurban Bayramındaki gibidir. Sofrada kuzu ve onun etinden hazırlanabilen yemekler bulunur.⁷⁶

Karâîlerin eski inanışlarından kalan ve uygulamaya geldikleri diğer bir âdet de ürünlerin toplanmasının kutlandığı hasat bayramı denilebilecek “orak toyu”dur. Bu toy, sonbaharda ürünler toplandığında gerçekleştirilir. Karâîler “kenesa”nın avlusunda bir araya gelir. Burada kurulan bir kulübe çeşitli sebze ve meyvelerle donatılır. 7. gün bu sebze ve meyveler hem orada bulunan dindaşlarına dağıtılır hem de fakirlere ulaştırılır.⁷⁷

74 Bkz. Polkanov, 51-53.

75 Bkz. Polkanov, 67; Şapşaloğlu, I, 586; Kuzgun, 101.

* Pesah (Fısh): İsrailoğullarının Mısır topraklarından çıkışının anısına bir çeşit bahar festivali olarak kutlanan ve İbrani takvimine göre Nisan’ın 15’ine denk düşen bir Yahudi bayramı olan Pesahla ilgili Tevrat’ta, o günde her ev halkı tarafından bir kuzu kurban edileceği ve kanının eşiklere ve kapı üzerlerine sürüleceği ifade edilir. Bu, Mısır’da ilk doğanların öldürüleceği zaman Rabbin her evden geçtiğini hatırlamak üzere yapılır. Sonraları kuzular tapınaklarda kurban edilir. Pesah bayramı İsrail’deki Yahudilerce 7 gün, diğerlerince 8 gün boyunca kutlanır. Pesah süresince evlerde mayalı hamur ya da mayalanacak türden yiyecekler kullanılmaz. Bu bayramın birinci ve yedinci günü iş yapılması yasak kabul edilir. (Gündüz, 305).

76 Polkanov, 57-58.

77 Polkanov, 59; Saraç, 24, 143.

5. Sonuç

Günümüzde “Karâî” adı bir Yahudi mezhebini hatırlatmaktan çok bir Türk boyunu akla getirmektedir. Hazarların torunları kabul edilen Kırım Karâîlerinin kendilerine has inanç, kültür ve dil özellikleri bulunmaktadır. Onlar Yahudilik içinde kendilerine özgü bir din anlayışını ve kutsal kitap olarak Têvrat’ı kabul edip Talmud’u reddeden Karâîliği benimsemiş, bu yönüyle Talmudist Rabbani Yahudilerden farklı bir anlayışa sahip olmuştur. Sayıları oldukça azalan ve dinlerine son derece bağlı olan Karâîler, Têvrat’a ve Hz. Musa’ya inanmalarıyla Yahudilik’te, Türk kökenli olmalarıyla da Türk din ve kültür tarihinde ayrı bir yer edinmiştir. Diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Kırım Karâîlerinde de geleneksel Türk dini inanışları varlığını sürdürmüştür. Onlar çeşitli gelenek, tören ve adetlerini korumuştur. Kırım Karâîlerinin dini inanış ve uygulamalarıyla Türk dünyasının diğer üyeleri arasında ortaklıklar ve benzerlikler tespit edilmiştir. Ancak onlar Türk dini inanışlarına Karâîlikle birlikte yeni bir şekil ve anlayış kazandırmıştır.

Günümüzde Karâîlerin diğer Yahudiler gibi büyük imkanları bulunmaktaki, aynı zamanda dünyadaki Yahudi örgütleri, Karâîlerin siyonizm fikrine destek olmadıkları için onlara sahip çıkmamaktadır. II. Dünya savaşından sonra dağıldıkları bölge ve ülkelerde mahalli kültür içerisinde erimekte olan Karâîler, cemaat olarak varlığını güçlükle sürdürmekte, bazıları buldukları muhite göre Rabbani topluluğa karışmakta, bazıları da millî kimlik ve kültürünü koruyabilmek için çaba göstermektedir.